

Hogyan lett Nyers Rezső reformkommunista?

Szövetségben a kommunistákkal

Nyers szinte bele növekedett a szociáldemokrata világba. Nemcsak apja révén, de az erős kispesti közeg adta ezt a miliót, a Kőbányával és Pestszentlőrincsel összenőtt rengeteg gyártelep munkása, a kocsmák és vendéglők közönsége, a focicsapat, a szocdem szövetkezeti bolt a Wekerle-telepen, a klubélet a Kispesti Munkásotthonban, a könyvtár és amit ott a kezébe adtak; a brosrák meg a Népszava és a Szocializmus címet viselő folyóirat. Minden ebbe az irányba vitte.

1939-től 16 évesen lett az ifjún munkás csoport elnöke, a négy polgári osztály után nyomdászknak tanult, ott már szakszervezeti tag és delegált az MSZDP Országos Ifjúsági Bizottságában. Mindenfelé eljárt, előadásokra, a népieket is hallgatta, viszont a kommunisták nem épültek be a nyomdászok közé, így nem csoda, hogy immunis volt a bolsevizmus radikalizmusával szemben. A rádióban is Londont hallgatták nem Moszkvát.

A háború befejeződésének mikéntjével nem számolt környezetében senki. Horthy Miklós szálnalmas bukása, a nyilasok tombolása, a frontpusztítás lassú, kínok közötti végigvonulása az országon rettenetes tapasztalatokat hozott. A régi rendszer végsőkéig kompromittálódott. Budapest ostroma katasztrófával végződött, a régi rezsimet teljességgel kitakarítódott, szovjet megszálló egyeduralmat hozó felszabadulással. A régi szociáldemokrata vezetők, Peyer Károlyék úgy remélték, hogy polgárosodás és egyben demokratizálódás következik, a Horthy-rendszer angolbarát szárnyának átmentésével számoltak. Ehelyett koncentrációs táborot kaptak, épp csak életben maradtak.

A 2. világháború előtt és alatt porrá hulló szociáldemokrácia, mint fönix támadt fel Európában 1945 után. Idehaza jórészt a fiatalabb generáció lépett a színpadra, Nyers ebben az időben már az ifjúsági mozgalomban intenzíven dolgozott, másrészt Bán Antal főtitkárhelyettessé, majd iparügyi minisztert tekintette mérvadónak, akinek egy merőben más demokrácia megteremtése volt a célja. Másként néztek a jobboldaliakra is. Új műltfeldolgozás kezdődött. Egyrészt erősen hatott az úgynevezett weimari szindróma, vagyis az, ha a kommunisták és a szocdemek szembekerül egymással, abból nem származik semmi jó, sőt. Másrészt a polgári demokráciával szemben fenntartásokkal éltek. (Lukács György meggyőző kritikát fogalmazott ekkor az ő terminológiájával formális demokrácia gyengeségeiről.) Harmadrészt a Szovjetunióról unos-untig ismételt negatív kép átszíneződött, elfelejtődtek az 1930-as évek pereit, és megerősödött Sztálin tekintélye, elismerés illette a hatalmas világháborús áldozatot és a győzelmet. Sokak hinni akarták a szovjetek jóindulatát, mások meg is akarták nyerni. Végül megmutatkozott a térségben, de tágabban – a távoli Nagy-Britanniát kivéve – a szociáldemokraták vajúdása, sőt egyenesen csődje. Ezzel szemben Közép-Kelet-Európában a kommunisták és szociáldemokraták összefogása révén kilátás nyílt a tőkés rendszer legyűrésére és a proletariátus felszabadítására, a végcél megközelítésére. Az álom beteljesülni látszott. Csodálható, hogy felébredt a vonzódás a világmegforgató, a forradalmi eszmékhez és élményekhez egy 22-23 éves fiatalemberben? Hiszen olyan gondolatokon nőtt fel, amely gyökeresen más világot ígért a melósnak, és a háború alatt nemcsak megvetette, de egyenesen meggyűlölte a régi rendszert. Hitt abban, hogy nem pusztán a munkásság számára kezdődik jobb élet, de épp a két munkáspárt összefogásával a szocializmus építhető.

Rákosiék ravaszksán arcélük egyik oldalát mutatták még 1948-ban is. A mézesmadzag a „népi demokráciát!” jelszava volt. Ez a szóösszetétel a népiek találmánya volt, amivel

szemben a szocdemek szkepszissel viseltettek, de aztán beadták a derekukat, még Szakasits Árpád is elismerte igazát. (1949 elejére aztán a kommunisták úgy szűkítették a népi demokrácia fogalmát, hogy az a proletárdiktatúrával lett egyenlő.)¹ Egyszóval a szociáldemokrata vezérkar a kommunistákkal való a szövetség mellett döntött.

1947 első felében bizonytalanok voltak a szociáldemokrata vezetők és persze ő is, hogy a szocializmus építését meg lehet-e kezdeni. Aztán jött a nagy vízvázlat, az 1947-es választás. A szociáldemokraták azzal az illúzióval mentek ennek neki, hogy nyerhetnek. Az eredmény óriási csalódás volt közöttük, a düh és később a tartós depresszió lett úrrá rajtuk. A kommunisták viszont törtek-zúztak. Nyers arra lett figyelmes Kispesten, hogy a kommunisták határozott magatartása miatt kezdik meggyőzni a munkásokat. Egyre többen átszivárogtak az MKP-ba. A szocdemeknél pedig megindult az úgynevezett jobboldaliak és baloldaliak közötti harc, a kiszorítási. Ez időben már Justus Pál befolyása alatt állt, aki a pártba az oktatási és ifjúsági ügyek felelőse, egyben a két munkáspárt együttműködésének híve volt. Justus a párt ideológusává nőtte ki magát, ebben az értelemben átvette Mónus Illés szerepét. Jól ismerte a mozgalom klasszikusait, szembe helyezkedett E. Bernstein nézeteivel, „a mozgalom minden, a végcél semmi” felfogást egyenesen osztályárulásnak minősítette. Meggyőződése volt, hogy a „felszabadulást” követően az új helyzetet újra kell elemezni, a generációváltásra elengedhetetlen szükség volt a párt élén. Az általa jobboldalinak nevezett vezetők az 1947-es választás előtt a kispolgári szavazók beáramlásától várták a győzelmet, a 30–40 százalékos eredményt, de ez nem következett be. Ez a remény engedményeket eredményezett a választási kampányban, antikommunista, szovjetellenes hangulatot keltett, mindhiába. Justus ezt opportunizmusnak nevezte, amely utat nyithat az ellenforradalomnak. A harmadik út csődjéről beszélt, a jobboldal megszűnt szociáldemokratának lenni. A fúziót két nagy múltú, közös elvi alappal rendelkező, azonos osztálybázissal rendelkező párt egyesülésének tekintette. Úgy ítélte meg, hogy az egyesült munkáspárt megteremtése a szocializmusért vívott döntő harc kezdete.²

Justus elsősorban a párt ifjúságára volt hatással. A mozgalom Nyershez közeli részében, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomban (a SZIM-ben) 1947 őszén lezajlott az első változás, új vezetőséget választottak, a baloldaliak vették kezükbe az irányítást. Így aztán sodródott a fúzió irányába. Ez már pártja központjában érte, Szakasits Árpád apparátusában. Személyes elkötelezettség lett Szakasitsnak, követte, szembekerül a jobbosokkal és mindinkább közeledett a balosokhoz. 1948 februárjában a pártelnök visszaküldte Pest megyébe és az önfeladást hozó kongresszus után részt vett a helyi szociáldemokraták kiszorításában. Öreg korában emiatt lelkiismeretfurdalása volt. A jóhiszeműség mentségeként – 25 éves volt – sok mindent elhihetett, például Rákosiék ekkor nem beszéltek proletárdiktatúráról, az még váratott magára egy fél évet. Közben elszakadt Szakasitstól, egy éves magas szintű pártiskolára küldték, „agymosásra”, fiatal ambiciózus kommunistákkal. A legeszesebb kommunisták (Gerő Ernő, Rudas László, Lukács György, Andics Erzsébet stb.) komoly hatással voltak rá, Lenint meg Sztálint tanulmányozta az ő instrukciójuk szerint. Nyomban ezután estin tanulhatott a Közgázon, miközben a Magyar Dolgozók Pártja központjának Agrár- és Szövetkezetpolitikai Osztályán az agrárpiaccal foglalkozó előadónak állították be. Elvtársai fegyelmet követeltek tőle, közben gimnáziumi évek hiánya okán nehezen ment az egyetemi tanulás.

¹ Lásd erre Feitl István: Demokratikus populizmus 1945–1948. In: *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére.* Szerk.: Balázs Eszter, Koltai Gábor, Takács Róbert. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018, 63–77.

² Nézeteire lásd: Justus Pál: Pártunk feladatai. *Justus Pál.* Jemnitz János–Székely Gábor (szerk.), Magyar Lajos Alapítvány kiadása, Budapest, 2008. 67–75.

Fiatal kommunisták között igyekezett helytállni. (Hegedüs András volt a főnöke.) Lelkesült a mezőgazdaság nagyszabású forradalmi átalakításáért, a modern termelési technikák alkalmazásáért. Ugyan látott falusi udvart és háztartást nagyszüleinél, akiknek Kőbányán voltak földjeik, de ennél több tapasztalata nemigen volt. Most már kommunistának tartotta önmagát.

Összefoglalóan a politikai tényezők közül a következők játszottak szerepet kommunistává válásában:

1. A Szociáldemokrata Párt balra tolódása és erős szövetsége a kommunistákkal.
2. A szociáldemokraták sikere a szovjet térségben és kudarca Nyugaton.
3. A szocialista társadalom megteremtésének kézzel fogható perspektívája az egyedüli szovjet minta alapján.
4. Ennek következtében a kommunista ideológia igazoltsága, és a szociáldemokratizmus túlhaladottságának meggyőző látszata.

Ez alapján ugyancsak összefoglalva a kommunistává válásának személyes tényezői a következők:

1. 1945–1948 között az újragondolt szociáldemokrata nézetek, és új perspektívák hatása.
2. Kiforrotlansága, követő attitűdje, a baloldali felnőttek vonzereje.
3. 1948–1950 között váratlanul óriási, országos kihívások érik a pártközpont kommunista közösségében, rendkívüli intenzitású tanulást követelő gimnáziumi előképzés nélküli egyetemi évek közepette.

Ne feledjük, hogy 1949–1950 még a határtalan lelkesedés időszaka és nemcsak a pártközpontban. Csak néhány mozzanatra emlékeztetnék: a tömegek adminisztratív kényszer nélküli mozgósíthatóak; például sikerül az észak-koreai háború és a jugoszláv feszültség közepette tömeges békemozgalmat szervezni, a munkaverseny felfutóban volt, és mindezek tetejében 1949 vége elfogadták az 1. ötéves tervet, amely óriási perspektívát ígért minden területen. A mezőgazdaság irányítói között is tartott az optimizmus, a szövetkezesítés illúzióit megerősítette az agráriumnak ígért gigászi beruházások, a gyors technológiai fejlesztés, és a kiterjedt gépesítés lehetősége. Ráadásul a beruházások összegét 6 milliárdról 1951-ben 11 milliárd forintra emelték. A gépesítés a valóságban messze alatta maradt a terveknek, az árrendszer nagymértékben leértékelt a mezőgazdasági termékeket.³

Hogyan vált reformkommunistává?

Mielőtt a válaszra térnék tisztázandó, hogy ki a reformkommunista? Hevenyészett megfogalmazással így felelnék: aki látja a sztálinizmus és a poszt sztálinizmus csődjét és másként képzei a szocialista társadalom megkonstruálását, új, más modellben gondolkodik, de hisz a kelet-európai szocializmusok létjogosultságában, hisz a humánusabb, emberarcú megoldásokban. Ezt persze lehet utólag vagy mai szemmel illúziónak tekinteni, de sokaknál, így Nyers Rezsőnél is, egészen 1990-ig kitartott. Idehaza a modellváltás volt ennek utolsó ideológiai megfelelője, volt akinél a rendszerváltás is hasonló értelmezést kapott. A maxi értelemben vett szocializmus vagy kommunizmus azonban sosem volt ezekre a társadalmakra jellemző.

A kijózanodás időszaka 1952–1953-ra esik. 1951 végén a Belkereskedelmi Minisztérium a Zöldség-gyümölcs Főosztály vezetőjének helyezték át. Ez különleges helyzetet

³ Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985.* I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 192, 202.

teremtett számára, miután főként kereskedelemmel kellett foglalkoznia, és felhasználta a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanultakat. 1950–1953 között csökkent a termőterület a gyümölcsösökben. A városok zöldség-gyümölcs ellátását korábban magánkertészetek biztosították, például a bolgárkertészetek, és ez a kiskereskedelem döntően a piacokon folyt. A kisparaszti gazdaságok visszaszorításával a városokban ellátási zavarok keletkeztek, például amíg a budapesti ellátási övezet a 2. világháború előtt fedezte a szükségleteket, addig ebben az időszakban ennek volumene közel 50 százalékra zuhant, és távolabbról kellett a primőr szállítását megoldani.⁴ Ezek elkerülése érdekében a vegyes és piaci forgalmazásra volt tartósan szükség. A szövetkezesítést, a nagyüzemi gazdálkodást nem lehetett erőltetni. A kulákok kertészeit sem lehetett leépíteni. Más agrárágakhoz képest erősebb érdekeltséget, rugalmasságot, gyorsaságot, hatékony megoldásokat, nagy türelmet követelt a minisztériumtól, ami az állami nagykereskedelemben nem volt meg, sokkal inkább a parasztság által szervezett földművesszövetkezetekben. Ezt a tapasztalatot vitte tovább, és 1954 tavaszán a Szövetkezetek Országos Szövetsége (a SZÖVOSZ) elnökhelyettese lett Dégen Imre főtitkár majd elnök mögött.

Néhány szót kell mondanom Dégen Imréről. Dégen fontos szerepet töltött be mind Nagy Imre reformlépéseiben, mind Nyers Rezső életében. Prágában és Bécsben végzett mérnök volt, a kiváló innovációs képességgel rendelkező ember 1948–1955 között a SZÖVOSZ főtitkáráként, majd elnökeként működött, aki ugyan agrárpolitikai vagy agrárkutatói publikációi nincsenek, de tehetségét Nagy Imre elképzeléseinek szolgálatába állította. Nagy már 1953 nyarán mozgósította a SZÖVOSZ-t a vidéki áruellátás javítása érdekében. Eleinte úgy tűnt nagyobb áruválaszték, több áru és bolt, jobb felszereltség elég és a parasztság ellátása megoldható. 1953. augusztus 19-én az MDP Politikai Bizottsága határozott arról, hogy 80 új bolttal, 150 helyi árualapra épülő piaci árusítóhellyel és 100 bolt bővítésével növeli a hálózatot. Igazodnak a helyi szükségletekhez, közvetlen kapcsolatot létesítenek a szövetkezeti kereskedelem és a kisipari téveszek között, stb.⁵

1953 őszén a Politikai Bizottság belátta, hogy a földművesszövetkezeteket meg kell tisztítani az olyan feladatoktól, mint a begyűjtés és más állami megbízások és a kereskedelemre, a szabad felvásárlásra kell összpontosítani az energiákat. Abba kell hagyni az egyszerűbb szövetkezési formák lebecsülését, vissza kell állítani a földművesszövetkezetek nagykereskedelmi hatáskörét, a megrendelő irodák, a vállalati áruközpontok közbeiktatott szerepe felesleges. Növelni kell a boltok önállóságát.⁶ Újra megerősítették, hogy a legfontosabb feladat ezután a kereskedelem lesz, és külön kiemelte a PB határozata, hogy ez a járási központokra is érvényes.

1953. december 12-én még tovább mentek.⁷ A Politikai Bizottság előírta, hogy a felülről irányított kinevezéseket abba kell hagyni. A területi szervezetek vezetőit a helyi szervezetek

⁴ Csak Nagy Imre miniszterelnöki időszakában, 1953 decembere után hoztak döntést arról, hogy az 1951-ben ellátási övezetbe tartozó termelők mentesülnek a beadási kötelezettség alól, és szerződésekkel lekötött termelést biztosítanak számukra. Mészáros Pál: Budapest ellátóövezete. *Statisztikai Szemle*, 1956, 5. 1954-ben az őstermelők 30–40 százalékkal több árucikket hoztak fel a parasztság szabadpiaci értékesítésének megkönnyítése miatt.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) M-KS 276. f. 53/132. ó. e.

⁶ Egy fős boltokban előírták a kizárólagos jutalékos díjazást és elszámolást a boltvezető és családtagjaik részére. A nagyobb boltokat, áruházakat önelszámoló egységgé kellett szervezni. Ki kellett építeni a vásároló és mozgóárusító tevékenységet, valamint az építőanyagárusítást. A kisebb mezőgazdasági járási székhelyeken a kereskedelmet át kellett adni a földművesszövetkezeteknek. Ugyanakkor még nagyobb hálózatosodást írt elő a határozat. (200 vegyesboltot, 60 szaküzletet, 100 építőanyagtelepet, 80 piaci árusítóhelyet kellett létesíteni.) MNL OL M-KS 276. f. 53/145. ó. e.

⁷ MNL OL M-KS 276. f. 53/151. ó. e.

vezetőiből kell választani. Meg kell növelni a tagságon belül az egyénileg dolgozó, különösképp a középparasztok arányát. A részjegyek utáni részesedést szabályosan ki kell fizetni, sőt be kell vezetni a vásárlási mellett az értékesítési visszatérítést is.

1953 végén Nagy Imre és Dégen Imre elérte a SZÖVOSZ gyökeres átalakítását,⁸ ez az új szakasz politikájának egyik kevés figyelmet keltő, de nagy jelentőségű fejleménye. A SZÖVOSZ és a minisztérium, ezen belül Dégen és az osztályvezető, majd ki nem nevezett, de megbízott miniszterhelyettes⁹ Nyers Rezső között jó kapcsolat alakult ki. (A miniszter Bognár József, aki ugyancsak az új szakasz politikájának, a változás híve volt.) 1954 tavaszán miközben Dögei Imrét a korábbi elnököt felfelé buktatták és kikapcsolták az operatív vezetésből, és Dégen Imre lett az elnök, Dégen kezdeményezésére Nyers átkerült a minisztériumból a SZÖVOSZ elnökhelyettesi tisztségébe.¹⁰

A SZÖVOSZ gazdálkodására és szervezeti felépítésére 1954. március 10-én fogadott el határozatot az MDP Politikai Bizottsága.¹¹ A határozat hibának nevezte a kereskedelem és ipar közvetlen kapcsolatának hiányát, a felülről irányítotttságot, ennek következtében az önállótlanyságot. A miniszteriális szervek sem tulajdonítottak a földművesszövetkezeteknek kellő fontosságot, a monopolhelyzetbe lévő állami nagykereskedelmi szervek elhanyagolják a vidéki lakosság ellátását. A SZÖVOSZ-ban nem érvényesült a választott szervek irányítása és ellenőrzése. Véglegesen elhatározták, hogy a földművesszövetkezetek tényleges önálló gazdálkodó szervek legyenek, és a SZÖVOSZ-t ennek megfelelően kell átalakítani. Elsősorban az önállóan elszámoló járási szervekre kell koncentrálni. Ide kell összpontosítani a gyors ellátást biztosító vegyesforgalmú elosztó raktárakat. (Először két megyében kell kísérleti jelleggel ilyeneket szervezni, továbbá Borsod megyében állami kiskereskedelmi bázisokat kell létrehozni.) A mezőgazdasági termelést segítő cikkek árusítását (műtrágya, növényvédőszer, kisgépek, valamint zsák, zsineg, szekér, lószerszám stb.) 1955-től teljes egészében a körzeti földművesszövetkezetek bonyolítsák. A határozat kilátásba helyezte további árucikkek átadását is. Ezeket a teendőket a SZÖVOSZ 1954-es III. kongresszusán (Országos Küldöttgyűlésén) kell megtárgyalni. Ezen titkos, lajstromos szavazással megválasztandó az Országos Tanács és ez vezeti, a Felügyelő Bizottság pedig ellenőrzi a szervezetet. Az igazgatóságot a Tanács elnöke dirigálja. A megyei és járási szervezetek ugyanígy épülnek fel. A igazgatóság tagjait persze az MDP KV Titkársága hagyta jóvá.¹²

Már a kongresszus előtt Dégen és Nyers hozzálátott az 1953-as és 1954-es határozatok gyors végrehajtásának.

A lakosság vásárlóereje 1953 nyarát követően emelkedett, a forgalom volumene 1954-ben 21 százalékkal volt nagyobb, mint egy évvel korábban. Több termék esetén azonban a keresletnövekedést nem tudták kielégíteni. Még rosszabb lett volna a helyzet, ha a vidéki bolthálózat és annak ellátása nem javult volna. 1954 második félévétől például megnőtt a kisipari szövetkezetek szerepe, több mint kétszerannyi konfekció-cikket szállítottak a kereskedelemnek mint egy évvel korábban. Részesedésük ezen a területen 40 százalékra

⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53/164. ó. e.

⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/290. ó. e. (1954. január 18.)

¹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53/169. ó. e. Friss István a javaslatot a következőként indokolta: „Nyers Rezső elvtárs a – Központi Vezetőség póttagja – olyan munkaterületen dolgozik (zöldség-gyümölcs, begyűjtés és felvásárlás), amely szorosan érintkezik a földművesszövetkezetek tevékenységével. Politikailag fejlettebb, több párttaggal rendelkezik, mint a SZÖVOSZ apparátusában működő elvtársak, akik erre a funkcióra esetleg még tekintetbe jöhetnek. Utóbbiakkal szemben Nyers elvtársnak az az előnye is megvan, hogy Dégen elvtárral szemben függetlenebb és inkább tud önálló álláspontot képviselni és bírálatot alkalmazni.”

¹¹ MNL OL M-KS 276. f. 53/164. ó. e.

¹² Erre 1954. március 29-én került sor. MNL OL M-KS 276. f. 54/306. ó. e.

emelkedett. A földművesszövetkezeti forgalom, ha 1952-t 100 százaléknak vesszük, akkor 1954-ben 170 százalék volt, miközben a teljes forgalom 135 százalékra nőtt. Az iparcikk forgalom egyenesen megduplázódott. A budapesti piaci áruforgalomban a földművesszövetkezetek részesedése 1953 és 1954-ben 1,9 százalékról 9,1 százalékra ugrott.

A SZÖVOSZ-t és a földművesszövetkezeti hálózatot Rákosi nyeregbe kerülése után sem volt képes megállítani. Sőt 1955-ben beindult a helyi téeszek, háztájik és a szövetkezeti bolthálózat közvetlen, a nagykereskedelmi hálózatot kikapcsoló bizományi értékesítése. Nem is beszélve arról, hogy a zöldség és gyümölcs nagykereskedelem és felvásárlás 1955. január 1-től a földművesszövetkezetek kezébe került.

Kiformálódott Nyers Rezsőben a meggyőződés az egyszerűbb szövetkezeti formák életképességében, a kereskedelemben is, s ez átvezetett egyfelől a piaci eszközök, másfelől az alulról szerveződő kollektív gazdálkodási formák megtartása, fejlesztése irányába, ahol az egyén személyes anyagi, mi több tulajdonosi érdekeltsége is jelen van. Meg is jelent Nyers két tanulmánya a földművesszövetkezetekről, mindkettő a Nagy Imre-féle agrárpolitika szellemében méltatta e szerveződések szerepét a téesz felé való türelmes meggyőző folyamatban. Az egyik a Közgazdasági Szemlében¹³, vagyis viszonylag ezoterikus közegben, a másik azonban a Társadalmi Szemlében jelent meg, határozottabb politikai üzenettel, igaz, hogy a XX. kongresszus után, de ekkor már a földművesszövetkezetek vitathatatlan sikerének statisztikájával a háta mögött.¹⁴

Az első tanulmányban hosszútávon ugyan még átmenetiként írta le a földművesszövetkezeteket, viszont szembehelyezkedett a termékfőlölség állami felvásárlási rendszerének erőltetésével. Kijelentette, hogy a szektornak a részesedése az iparcikk forgalomban 1953-ban és 1954-ben jelentősen nőtt, sőt a téeszek is innen, vagyis a szabadpiacról szereztek be az eszközök, a nyersanyagok, és az alkatrészek jelentős részét. Szorgalmazta a szövetkezeti mezőgazdasági szaküzlethálózat és a városi felhozatal bővítését. A háztáji ellátását is a szövetkezeti kiskereskedelemre bízta volna. Ezzel párhuzamosan a kisipari és a vendéglátóipari szövetkezetek fejlesztését is szükségesnek látta. Decentralizálta volna a forgalmat, és a megyék helyett – a korábbi határozat szellemében – nagy szerepet biztosított a járásoknak. A kötelező beadással és felvásárlással szemben a szabadpiaci forgalmazás mellett tette le a garast. A gazdaságosság elvének és a nyereségérdekeltség gyakorlatának érvényesülése mellett érvelt.

Nem maradt azonban nyugton. 1956 áprilisában a Társadalmi Szemlében most már követelőző hangon ismételt kiemelte a földművesszövetkezetek jelentőségét, lelken viselte önkormányzatuk fejlesztését, bírálta a falusi szövetkezetek körzetenkénti összevonását mondván, hogy „A dolgozó parasztok mindenütt örömmel fogadják, ha községükben önálló földművesszövetkezet alakul.”¹⁵ Nem tetszett neki a kollektív vezetés csonkasága, a fentről utasítgatás, és a vezető káderek kijelölése. Ostorozta az állami kereskedelmi forgalom túltengését, az erőszakos államosítást, hangsúlyozta, hogy nem állami módszerekkel kell

¹³ Nyers Rezső: A földművesszövetkezetek szerepe a város és falu áruforgalmában. Közgazdasági Szemle, 1955. 5.

¹⁴ 1952–1955 között az egész kiskereskedelmi forgalom 44,8 százalékkal nőtt, eközben a földművesszövetkezeti kiskereskedelem forgalma 102,3 százalékkal, kétszeresére emelkedett. Ez minden évben megfigyelhető volt elsősorban a bolthálózat kiépülése következtében, például 1955-ben 5 százalékos növekedés mellett a földművesszövetkezetek forgalma 14,6 százalékkal emelkedett. Fenyő Imre–Zala Ferenc: A parasztság árukeresletének alakulása. *Statisztikai Szemle*, 1956, 10, 880. Továbbá Arányi F. Emil: Tíz éves a földművesszövetkezeti mozgalom. *Statisztikai Szemle*, 1956, 4.

¹⁵ Nyers Rezső: A földművesszövetkezetek szerepe a mezőgazdasági termelés fellendítésében és a mezőgazdaság szocialista átalakításában. *Társadalmi Szemle*, 1956, 4, 54.

működni a felvásárló-értékesítő szerveknek. Hibának nevezte a teljesen uniformizált alapszabály megalkotását, felvetette továbbá, hogy nem kellene-e az önszegélyezést bevezetni. A tévesítés felé való haladás egyik eszközeként, mintegy „előiskolájaként” szorgalmazta az egy-egy munkára épülő úgynevezett földművesszövetkezeti termelési szakcsoportok alakítását. Fellépett az egyéni parasztsággal szembeni erőszakos, adminisztratív magatartással, ehelyett a termelési társulás előnyeit kínálta számukra. A cikk – bár szüntelen Leninre hivatkozott – az 1953 utáni „nagyimrés”, türelmes, empatikus mentalitást reprezentálta.

Meggyőződéses reformpolitikus

1957-ben részt vett a reformbizottságok munkájában, Ajtai Miklós közösen irányította a könnyű- és élelmiszeripari albizottságot, majd – saját bevallása szerint lemondott tisztségeiről és a neki felkínált lehetőségek közül a SZÖVOSZ elnöki tiszttét választotta. 1957-ben a SZÖVOSZ 4. kongresszusán hirdette meg a szervezet új feladatait, köztük a parasztság érdekképviseleti szervének funkciójával. Szerinte a zöldség-, a gyümölcsstermesztés, és a baromfitartás a három fő ágazat, amit fejleszteni kell, és nagy jelentőségűnek tekintette, hogy 600 társulási szakcsoport alakult az utóbbi hónapokban.

SZÖVOSZ elnökként írta egyetlen önálló monográfiáját a mozgalomról, ami először *Szövetkezetek a magyar népi demokráciában* címmel 1959-ben jelent meg, másodszor *Szövetkezeti mozgalom a mai Magyarországon* címmel 1962-ben. Az elsőben lektori követelésre egy Nagy Imrét elítélő mondatot kénytelen volt beiktatni, a másodikban ezt kihagyta. Időközben, 1959 októberében létrejött Erdei Ferenc kezdeményezésére és elnökletével a SZÖVOSZ égisze alatt a Szövetkezeti Tudományos Tanács, amely elsőként Erdei könyvét¹⁶ vitatta meg, és amely kilátásba helyezte Nyers Rezső 1959-es munkájának megtárgyalását is.

Az 1962-es könyv, ha nem is a magángazdálkodás, ha nem is a téeszek ellen, de az úgynevezett egyszerűbb szövetkezés mellett íródott, és a piaci viszonyokat népszerűsítette. Az épp pénzügyminiszterré kinevezett Nyers könyvét egy nyilvánosságot is kapott vitán elismerésben részesítették Erdei Ferenc hathatós közreműködésével. Ez jelezte Nyers Rezső pozícióját az agrárgazdasági viták közepette. A kolhozosító agrárminiszter, Dögei Imrével szemben egyértelműen a rugalmasabb reformot képviselő Fehér Lajos mellett állt. A könyv a szövetkezeti mozgalmat a régi szocialisták, később a kommunisták közös alkotásának tekintette amennyiben az a személyes társulásra és közös tulajdonra épülő nonprofit gazdálkodási forma, és az önkéntes, demokratikus elvre alapozódott. „Tevékenységükre érvényesülnek a vállalatokra jellemző olyan kategóriák, mint a vállalati önelszámolás, a nyereség, sőt bizonyos fokig a kockázatvállalás is.” – írta. Másutt leszögezte, hogy a szövetkezet nem a nyereség érdekében működik, de célja megvalósításának nélkülözhetetlen eszköze a rendszeres felhalmozás és a vagyon növelése.¹⁷ Szövetkezetivé, ha nem is az egész gazdaságot, de minden olyan területet át lehet szervezni, ahol a tagok közvetlen érdekeltége fennáll. A cél, hogy a társadalomban erős szövetkezeti szektor jöjjön létre, hogy az emberek ezen keresztül érvényesíthessék ellenőrzésüket a gazdaság egészében. Ez jelenti a

¹⁶ Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Gergő Zoltán: Anket egy értékes szövetkezettudományi könyvről. *Közgazdasági Szemle*, 1960, 5, 625–633. A vitában Kádár István vetette fel a termelőszövetkezetek szövetségé mint koordináló szervnek a létrehozását.

¹⁷ Nyers Rezső: Szövetkezeti mozgalom a mai Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962, 10. és 136.

társadalmiasított gazdasági életet. A szerző értékesnek és részben követendőnek tartja az alapítók XIX. századi elveit, különösen azokat, amelyek a nyitott tagságra, a demokratikus igazgatásra és a korlátozott tőkeamat érvényesítésére vonatkoznak.

Mindenekelőtt a földművesszövetkezeteket népszerűsítette, amelyek kiskereskedelmi boltokat és vendéglátóipari egységeket üzemeltetnek, mezőgazdasági termékeket vásárolnak fel és értékesítenek, gépeket, munkaeszközöket adnak-vesznek, és kiegészítő ipari munkákat vállalnak. 1956-tól a SZÖVOSZ önálló szövetkezeteket is alakított, amelyek közül legnagyobb számban a takarékszövetkezetek jöttek létre. Nyers Rezső jól vette észre, hogy a téészesítés ellenére a földművesszövetkezetek jelentősége, kiterjedtsége nem csökken, így létszáma 1960-ban meghaladta az 1,6 millió főt, vagyis a vidéki felnőtt lakosság többségét magukba foglalták. A magángazdaság csökkenésével a kiskereskedelmi forgalom egy részét – mindenekelőtt vidéken – nem az állam, hanem a szövetkezet vette át. Az ellátottak számát 1960-ban 5,6 millióra becsülte, bár részesedése a kereskedelmi forgalomból csak 30 százalék volt. Ezt az iparcikkek iránt megnövekedett érdeklődéssel, a városiak nagyobb vásárlási lehetőségével magyarázta. A bolthálózat 1953 és 1960 között 88 százalékkal nőtt. Leginkább a szaküzletek gyarapodtak, büszkén állította, hogy már 1958-ban 33 áruház, közel ezer ruházati, és 450 kulturális üzlet üzemelt.

Fontos értéként tartotta számon az üzlethálózat jövedelmezőségét, a nyereség 1953 és 1960 között 131,5 százalékkal emelkedett. Jelentősen emelkedett a vendéglátóipari hálózat és forgalom is, ahol a haszonelvűség erőteljes. Zöme italbolt volt, de ötszázas nagyságrendet ért már el 1960-ban az éttermek, a cukrászdák száma és 54 szálló üzemeltetését is biztosította a rendszer.

Nyers kiállt a szövetkezeti alkalmazottak nyereségrészesedése mellett is. Az állami áruellátás dominanciáját ugyan helyeselte, de a szövetkezeti nagykereskedelem révén és a közvetlen gyáripari beszerzések segítségével a plurális áruellátást is helyeselte. A mezőgazdasági termékek értékesítésénél leszögezte, hogy a közvetlen termelői eladást nem szabad korlátozni, másrészt azonban szorgalmazta a szűk területre korlátozódott szövetkezeti felvásárlás bővítését. Üdvözölte a megyei értékesítő központok szövetkezetté történő átalakítását, miután korábban a felettes állami szerv felé volt felelősségük és érdekeltységük, addig az új rendszerben tagszervezeteik, a téészek és földművesszövetkezetek befolyása érvényesült, valamint figyelembe kellett venniük bolthálózataik érdekeit is. A szövetkezetek a zöldség- és gyümölcsfélék esetében a felvásárlási áraknál alapul a kormány által megállapított éves átlagárakat veszik figyelembe, de ettől eltérhetnek. Nem volt ritka a 100 százalékos, sőt ennél nagyobb méretű változás. Ezt Nyers szükségesnek és helyesnek tartotta, ugyanakkor megjegyezte, hogy ebben a szférában a magánkereskedelem tartós fennmaradását kell figyelembe venni. A szövetkezetek ipari és szolgáltató tevékenységét is fontosnak és fejlesztendőnek értékelte mintegy megelőlegezte ezzel a téészek ugyanilyen vállalkozásait is. A szövetkezetek önállóan döntenek nyereségük nagyobb részének felhasználásáról, beruházásokról, felújításokról és ezek érdekében hitelt is felvesznek, vagyis a pénzügy szabadságuk viszonylag nagyfokú. Létezett egy saját és önálló segélyalap is, amely a veszteségek finanszírozására szolgált. A SZÖVOSZ, a megyei és járási szervezetek viszonylag demokratikus működését az biztosította, hogy a küldöttgyűléseken a helyi szövetkezetek képviseltetik magukat, és a SZÖVOSZ feladata, hogy az állami szervek előtt képviseljék a szövetkezeti mozgalom érdekeit. Ez annyit jelentett, hogy a téészek érdekvédelmi szervezete, a TOT 1967-es megszületése előtt mintegy mintaként létezett egy ilyen testület. Az érdekvédelmi rendszer 1968 januárjában lett teljes, amikor a TOT, az OKISZ, és az ÁFÉSZ együttesen megalakították az Országos Szövetkezeti Tanácsot, amely nem irányító, hanem

konzultatív testület volt, és előzetes véleményezési lehetősége volt törvényekről és rendeletekről. Nyers az alakuló ülésen ott is volt, reprezentálta a szövetkezeti és a reform együttműködését.¹⁸

Az 1962-ben megjelent változat a szövetkezesítési hullám közben értelem szerűen nagy teret szentel a téeszeknek, ezen belül a háztáji gazdaságok tartós fennmaradásának, és a parasztság saját döntésére bízta, meddig marad meg ez a gazdálkodási forma.

Önálló fejezetet szentel a jelentős bővülés állapotában lévő 22 iparágban meglévő kisipari szövetkezeteknek. Előnyösebb a nagyiparhoz képest a gyártmányösszetétel, rugalmas, gyors változást hoz. A szolgáltatások, az építőipar területén működésük nélkülözhetetlen. Tekintettel arra, hogy 400 faluban semmilyen kisiparos sincs Nyers Rezső a vidéki szövetkezeti ipar jelentős fejlesztését szorgalmazta. Ebben a szektorban a piaci elv érvényesül, a szövetkezetek biztonságát szolgálja a szállítási szerződések lehetősége. Jórészt a kereskedelem részére adják át árujukat, de saját boltokkal is rendelkeznek. A Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége révén önálló érdekképviseleti, és bizonyos mértékben irányító szervként működik. Az irányítás nem utasítások útján történik, hanem például a szövetkezeti kölcsönalapból történő hitelezéssel, vagy ajánlott irányelvek közreadásával. Ennek mintájára született a TOT, később a Magyar Kereskedelmi Kamara. Ezeknek az érdekvédelmi tömörüléseket üdvözölte a 80-as években. Ekkor a szakszervezetek érdekvédelmi szerepét is hangoztatta.

Nyers a szövetkezeti rendszer teljes vertikumú bemutatásával érzékeltette a piaci öntevékeny-önigazgatási alapon működő szféra jelenlétét és jelentőségét szocialista viszonyok között. Az aluról szerveződő, a falvak világa és bizonyos mértékben a városok mikrovilága bemutatásával egy teljes egészében maszekvilággal szembeni alternatívát. 1961-ben szövetkezeti tag a felnőtt lakosság 30 százaléka, az alkalmazottakkal együtt 36,4 százaléka. A szövetkezetek nélkülözhetetlen részei a népgazdaságnak, nem átmeneti kitérők a fejlődésben, hanem gyorsítói annak. Leszögezte, hogy a szövetkezeti tulajdon szocialista tulajdon, vagyis egyenrangú az állami tulajdonnal.¹⁹ A kapitalista társadalomban a kollektív csoporttulajdon egyik válfaja, a kapitalizmusból a szocialista viszonyok között átmenetet képezhet. A szövetkezet ráadásul rugalmasabb, a kockázatvállalás erősebb az állami szférával szemben. Szorosabb az érdekeltség is a tagok és a szövetkezet között.

Nyers önkormányzatiságról beszélt már az ötvenes évek végén. A szövetkezetek minden további nélkül bekapcsolhatók a tervgazdálkodás rendszerébe. A tervek akkor kötelezőek, ha a közgyűlés elfogadja ezeket, vagyis nem lehet utasításszerűen felülről elrendelni és életbe léptetni ezeket. A szövetkezetekre erős hatással van az állam árszabályozó tevékenysége, ami folyamatos konfliktust eredményez az állami és a szövetkezeti világ között, de Nyers szerint ezek feloldhatóak. Az ún. „piaci ösztönösség” szabályozókkal korlátozható például ilyen az oszthatatlan alap előírása.

Összességében a szövetkezeti szektor bővítése mellett állt ki, különösen dinamikus fejlődést és nagy reményeket fűzött a takaré-, a lakás-, és az ifjúsági szövetkezetekhez.

1966 áprilisában megszólalt a szövetkezetek fogalmáról és funkciójáról folyó vitában.²⁰ A szövetkezeteket személyek és nem tőkék társulásának tekintette, amely az önségely és

¹⁸ OKISZ Értesítő, 1968, 3, 1.

¹⁹ Szemben a sztálinista felfogással, amely a szovhozott magasabb rendűnek tettelezte, mint a kolhoz, és a kolhoz magasabb rendűnek az egyszerűbb szövetkezési formákhoz képest. Ezt a hierarchiát lépte túl Nyers Rezső. Lásd még Varga Zsuzsanna: A magyar mezőgazdaság szocialista és kapitalista elemei az államszocializmus időszakában. *Korunk*, 2021, 2, 36–46.

²⁰ Nyers Rezső: *Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 168–175.

egymás kölcsönös segítésének elve alapján jön létre, vagyis nem kívülről várják fenntartásukat. Az állam pénzügyi támogatása ugyanis részleges és átmeneti. Nyomatékosította a demokratikus igazgatás elvét is, vagyis végső fokon minden kérdésben a tagság döntéséről beszélt. Funkciója a munka- és kereseti lehetőség, a fogyasztással kapcsolatos szükségletek biztosítása, valamint az önálló kisgazdaságok tevékenységének kiegészítése (például a beszerző, az értékesítő, a szolgáltató tevékenység és részben a hitelszövetkezetek). Felvetette továbbá azt a kérdést, hogy a szövetkezetek vállalatok-e? Nyers azonban itt nem a sztálini vállalatokra gondolt, amelyek az állam végrehajtó szerveként működnek, nem költségvetési szervek. Ezek cégek és önállóak, és ebben az értelemben igennel felelt. A szövetkezeteket úgy is nevezte, hogy *kollektív vállalat*.

Végül kitért a tőkés országokban működő szövetkezetekre, amelyek ugyan nem változtatják meg a kapitalista rendszert, de olyan mikroökonómiai organizmusok, amelyek végső soron antikapitalisták. Ezzel rehabilitálta a régi és az akkori jelenben létező szociáldemokrácia gazdasági törekvéseit. Mint korábban az államszocialista társadalmakban szocialistának nevezte a szövetkezeteket. (Persze a korabeli felfogás szerint az egész gazdaságot szocialistaként fogta fel, de ebben tévedett.) Fontos kritériumnak tekintette a vagyon feloszthatatlanságának előírását. Ez annyit jelentett, hogy egy szövetkezet megszűnésekor a feloszthatatlan vagyonrész a megmaradó szövetkezetekre száll át, ahogy írta: „lehetetlenné válik tehát az, hogy a tagok szövetkezés révén, közösen vagyonosodjanak, majd egy későbbi fázisban szövetkezés-feloszlát útján az összes részjegyek vagy egyéb vagyontárgyak értékénél nagyobb tőkéhez jussanak.”²¹

Ez már az 1966. május 25–27-i MSZMP KB ülés után volt, ahol döntöttek az új gazdasági mechanizmus reformjáról. Az előterjesztő Nyers Rezső volt, a szövetkezetekről Erdei Ferenc beszélt. A határozatban a fogyasztási, értékesítő, beszerző szövetkezetek, mezőgazdasági szakszövetkezetek és társulások, takarékszövetkezetek alfejezet leszögezte, hogy e szervezetek felhalmozását, növekedésük ütemét az állam az adóztatás útján ösztönzően szabályozza. Kiemelte, hogy erősíteni kell a szövetkezetek önállóságát, javítani kell az öngazgatási formákat, valamint részesedési alapot kell képezni. A kisipari szövetkezetekről szóló alfejezet az ágazatnak erőteljes fejlesztését, versenyképessége fokozását írta elő, mégpedig adó- és hitelpolitikával. Egyértelműen volt a határozat abban is, hogy az szövetségek érdekvédelmi jellegét tovább kell fejleszteni.²² (A kisipari és más szövetkezetek ezt követően dinamikus fejlődésnek indultak.²³)

Egy 1967-es nyilatkozatában²⁴ Nyers Rezső ismét megerősítette korábbi véleményét: bár a szövetkezetek esetében a tagok közös vállalkozásáról van szó, az új gazdasági mechanizmusban az állami vállalatok közelítenek a szövetkezetekhez. Sőt segítették annak felismerését, hogy az úgynevezett társadalmi tőkével az állami vállalatok hibás gazdálkodást folytattak, nevezetesen nem volt meg az a felelősségi rendszer, ami a vállalati vezetőket ne a

²¹ Uo. 175. Az 1971. évi a szövetkezetekről szóló III. törvény 53. § (4) bekezdése így rendelkezett: „A fel nem osztható szövetkezeti vagyont – ha jogszabály másként nem rendelkezik – a megfelelő területi szövetkezeti szövetség rendelkezésére kell bocsátani. Ezt a vagyont csak a szövetkezetek céljaira szabad felhasználni.”

²² *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966.* (Szerk.: Vass Henrik) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 410–413.

²³ A hetvenes évek első felében például az összes kereskedelmi terület 60 százalékkal nőtt. A fejlődésnek jelképe volt a Skála Nagyáruház megnyitása Budapesten. Az iparban 47, az építőiparban 28, a szolgáltatásban 60 százalékkal emelkedett a szövetkezetek teljesítménye 1970 és 1975 között. Ugyanebben az időszakban az ipari export keletre megduplázódott, a tőkés országok felé 126 százalékkal nőtt.

²⁴ A szövetkezetek gazdasági szerepe és a szövetkezeti tulajdon szocialista jellege. Interjú Nyers Rezsővel. *Társadalmi Szemle*, 1967, 6.

döntések feljebb tolására ösztökélte volna. A protekcionizmus, a lobbizás igen erős volt a rendszerben. Gyakran elérték a monopolhelyzetet a gazdaságban és ezzel visszaéltek. A szövetkezeteket a következő területeken látta működőképessé: mezőgazdaság, kézműipar, kiskereskedelem, szolgáltatás és mezőgazdasági termék-értékesítés. Ismételten leszögezte, hogy szövetkezést „a szocialista gazdaság egyik perspektivikus formája”.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése idején 1967-ben és 1968-ban nemzetközi vitát kezdeményezett a szövetkezetekről a kikristályosodott elvek elismertetéséért – ismét csak – Erdei Ferenc támogatásával,²⁵ és ami szinte egyöntetűen a szövetkezetek teljes emancipációjával végződött.²⁶

A vita eldöntötte azt is, hogy a szövetkezetekre és szerveződéseikre nem érvényes a demokratikus centralizmus elve.²⁷ A központi és a területi szervek *föderatív* alapon épülnek fel. Az alulról építkezés szerepet játszott abban, hogy régi kezdeményezése is megvalósuljon, és a SZÖVOSZ-t 1966-ban, az OKISZ-t 1968-ban, az OSZT-t 1970-ben felvették a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségébe Utoljára, vagyis 1971-ben az 1967-ben létrejövő Termelőszövetkezetek Országos Tanácsát (a TOT-ot) vették fel. Ekkor már valamennyi markánsan érdekvédelmi szervezet volt. Az építményre a tetőt az 1971. szeptember 22-én a szövetkezeti törvény tette rá, de ezt már szövetségese Fehér Lajos celebrálta.²⁸

A földművesszövetkezeti konstrukció az új gazdasági mechanizmus, a reform kiemelkedő teljesítménye, és ez Nyers Rezső politikai, sőt elméleti teljesítménye nélkül aligha jött volna létre. Úgy is mondhatnánk, hogy Nyers a piaci, de egyben a szövetkezeti szocializmusnak volt a híve, nem abban az értelemben, hogy a teljes társadalmat szövetkezetekbe szervezve képzelte volna el. Az ilyen utópiáktól elhatárolódott, de a szövetkezeti szektor jelentőségét Magyarországon mindig nyomatékosan kiemelte, 1971-ben például a szektor az ország aktív keresőinek egyharmadát, a nemzeti jövedelem 20 százalékát tette ki, és ezt nem tekintette végleges állapotnak, hanem hozzátette, hogy a létszám és az arány tovább növekedhet.²⁹ Továbbá az új gazdasági mechanizmus időszakában már nyíltan kimondta, hogy a szövetkezetektől az állami vállalati szféra csak tanulhat. Ezért üdvözöle

²⁵ Erdei Ferenc: A szövetkezeti vita összegzése. *Társadalmi Szemle*, 1968. 12.

²⁶ Határozott véleménye, hogy a szövetkezet önigazgató intézmény. Az állami szférát meghatározta, hogy miben közeledik a szövetkezethez: az irányítás mechanizmusában, az elosztás rendszerében, a jövedelmi arányokban. Szövetkezeti szabadságról beszélt, ami egyet jelentett a felügyelettel és nem az irányítással. Előbb szövetkezeti és csak aztán vállalat törvényt tartott kívánatosnak. Ezek funkciója kifelé érdekképviselet, befelé szolgáltatások nyújtása. A szolgáltatások pedig: tervezés segítése, mozgalmi irányítás, elemzés, revízió, káderbiztosítás. Nyers Rezső: Vita közben. *Társadalmi Szemle*, 1968, 10. A szövetkezetek történetében 1968-at mérföldkőként kezeli Pál József: A nemzetiségi szövetkezetek létrejöttének indokai. *Szövetkezés*, 1993, 2, 31.

²⁷ A hivatalos vitázáró után maga is összefoglalta véleményét a polémiáról. Az állami vállalat és a szövetkezet között az a különbség, hogy „a szövetkezetben a tagok önigazgatása jut érvényre, a vezetői felelősség az önigazgatás rendjén belül létezik. Az állami vállalatban viszont az állam által kinevezett igazgató igazgat, a dolgozók demokratikus ellenőrzése mellett. Nyers Rezső: *A szövetkezetelmélet aktuális kérdései egy vita tükrében*. Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyv 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 220.

²⁸ Fehér Lajos: Szövetkezeti törvény – szövetkezeti élet. *Társadalmi Szemle*, 1971, 10, 3–14. Fehér és Nyers kapcsolatára lásd Papp István: i. m. 311–312.

²⁹ Az 1980-as évek közepén a nemzeti jövedelem közel egynegyedét termelték a szövetkezetek, míg más államszocialista országban becslés szerint ez 5-15 százalék volt. Szlameniczky István: Szövetkezeti kongresszusokra készülve. *Társadalmi Szemle*, 1986, 7, 12. A szövetkezetek 1971 és 1983 között a gazdasági átlagot meghaladó mértékű növekedést produkáltak. Részarányuk a kiskereskedelmi forgalomban 1983-ban 37 százalék volt. (Ekkor már 93 szövetkezeti áruház működött.) Az export 20-21 százalékát tették ki a szövetkezetek, amelynek 40-45 százaléka dollár elszámolású volt. Szlameniczky István: A szövetkezetek alkalmazkodása a társadalmi követelményekhez. *Társadalmi Szemle*, 1984, 5, 46-47. (1976. április 3-án nyílt meg az ország akkori legnagyobb áruháza a Skála.)

1986-ban a tulajdonosi és a döntési jog összekapcsolását, nevezetesen a dolgozók bevonását a vállalatok vezetésébe és ellenőrzésébe a vállalati tanácsok formájában. Egy interjúban a vállalati munkástanácsokat is rehabilitálta.³⁰

A földművesszövetkezeti, majd a termelőszövetkezeti konstrukció az új gazdasági mechanizmusnak mellékága, de egyben *húzóágazata* volt. A már meglévő eredményekre építkezett, ezt fejlesztette lépésről lépésre tovább. Nyers 1957-ben létrehozta a Szövetkezeti Dokumentációs Könyvtárat, majd a mai napig létező Szövetkezeti Kutató Intézetet. Így tett a nagy országos reform előkészítésekor is. Olyan többlépcsős, belső kontrolokkal felépített előkészítő apparátust épített ki, amely a reform mindenoldalú a kor tudományának magas színvonalú felépítését biztosította. Beleértve a reform KGST-beli kiterjesztését is.

Már pénzügyminiszterként csapatot hozott létre magának. Első dolga volt, hogy maga mellé vegye a minisztérium legtehetségesebb embereit, Tímár Mátyást, Madaras Attilát és Augusztinovics Máriát. A Nemzeti Bank információi alapján maguknak úgynevezett összevont pénzügyi mérleget készítettek. Alig néhányan, de végre látták az ország tényleges és folyamatos deficitjét, a jövedelmezőség megoldatlanságából adódó válságjeleket, a vállalati centralizáció értelmetlenségét. Már jóval korábban, 1957 decemberében bekerült az MSZMP Agrárpolitikai Bizottságába.³¹ Mint az MSZMP KB titkára régi meggyőződését sem felejtette el. Prosperáló mezőgazdaságot akart, ezért támogatta következetesen Fehér Lajos elgondolásait. Ahogy a pártközpontba került egyik első feladata volt a műszaki fejlesztés kérdéseinek áttekintése. Ezt is nagy szellemi háttérkapacitásra, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságra és az MTA-ra támaszkodva végezte és támogatta az országos távlati tudományos terv részletes kidolgozását. A műszaki fejlesztést nemcsak szellemi teljesítményként és beruházásként, hanem a gazdaságosság növekedéseként értékelte.³² 1963-ban sürgősen egy informális agytrösztöt hozott létre, a „tizenkét dühös embert”³³, no meg egy legális szakértői bizottságot 20–25 fővel. Ehhez kapcsolódott a Közgazdaságtudományi Intézet a maga még nagyobb apparátusával. Az előkészületeket segítette az operatív titkárság, mégpedig egy nagyimrés, '56-ban „kompromittálódott” közgazdással, a reformer Nagy Tamással.³⁴ 1964-ben sikerül elérni, hogy a párt hivatalos és döntéshozó szerve, a Gazdaságpolitikai Bizottság is reformerekből tevődjön össze, vezetője Nyers lett. Az Országos Tervhivatalban is volt emberük, Vályi Péter elnökhelyettes, később pénzügyminiszter, majd miniszterelnök-

³⁰ Nyers Rezső: A kollektív vállalatvezetés és a reform. Bossányi Katalin interjúja. *Valóság*, 1986, 5, 2. Már 1968-ban felvetődött a vállalatok önálló operatív vezetési kérdése, de csak a menedzseri irányításig jutott el a folyamat, amit néhány év múlva visszavontak, így megismétlődött a helyi szint felelőssége mindig feltolódott miniszteriális szintre. A hetvenes évek végén belátták a Politikai Bizottságban is, hogy a tulajdonosi jogok decentralizálására, a vállalati szintű tőkegazdálkodás erősítésére van szükség a versenyszférában. Ebben a helyzetben is soknak látta a központi beavatkozás, az elvonások, a redisztribúció mértékét. Az 1980-as évek elején felvetődött a szövetkezetek további reformja is. A szövetkezeti mozgalom a gazdasági reformfolyamatba. A Szövetkezeti Kutató Intézet vitaanyaga. *Valóság*, 1984, 2. Tellér Gyula: Tulajdon és érdek az ipari szövetkezetekben. *Valóság*, 1984, 6.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 28/18. ő. e. és Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. ÁBTL és Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2017, 239.

³² Nyers Rezső: A műszaki fejlesztés szerepe a gazdaságpolitikában. In: Nyers Rezső: *Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 36–72.

³³ Ajtai Miklós, Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Erdei Ferenc, Friss István, Kiss Árpád, Párdi Imre, Péter György, Sebestyén János, Vajda Imre, Wilcsek Jenő és ő maga.

³⁴ A csapat tagja volt még Morva Tamás és Havas Ferenc. Nagy Tamást Csikós-Nagy Béla proponálta Nyersnek, ő kijárta Kádárnál a visszavételét. Huszár Tibor: *Beszélgések Nyers Rezsővel*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.

A hivatalos Államgazdasági Bizottság 1966-ban átalakul: elnöke Nyers, tagok közé kerül Ajtai Miklós, Bíró József, Dimény Imre, Fehér Lajos, Fock Jenő, Párdi Imre, Szurdi István, Tímár Mátyás.

helyettes. Mintegy 150 szakember munkáját irányította. Az építmény többszörös szűrőrendszerrel rendelkezett. Egyedülálló módon hatalmas szellemi energiákat volt képes egy irányba vezérelni. Ezzel megteremtette a reform előkészítő apparátusát.

Befejezésül: már az ötvenes évek elejétől élt benne a szüntelen újíttási szándék, óriási ambícióval látott a feladat végrehajtásához, ami sokakat magával ragadott, másokat cselekvésre készítetett. Izzig-vérig reformkommunista, a kommunisták között az emberarcú szocializmus reprezentánsa volt.